

İŞSİZLİĞİN SOSYAL DIŞLANMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL*

Giriş

Toplum; kendisini meydana getiren kişilerin, birbirlerine karşı çeşitli hak ve ödevlerle bağlı olduğu bir düzendir. Sosyal politikacılara göre; söz konusu düzenin herhangi bir alanındaki eksiklik, o alandan başlayarak insanın toplumdaki dışlanma sürecini başlatan en önemli faktördür. Sosyal dışlanmanın neden olacağı sosyal huzursuzluk tehlikesi, ona neden olan konuların karmaşıklığı, sosyal dışlanmayı günümüzün en önemli sorunlarından biri haline getirmiştir.

Kavram ilk olarak, 1960'lı yıllarda Fransa'da kullanılmaya başlanmış ve sosyal dışlanmışlar, ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamayan kişiler olarak tanımlanmıştır. Ancak daha sonra dışlanmışların yalnızca yoksul kişilerden oluşmadığını, bunun yanında fiziksel ve zihinsel engelliler, uyuşturucu kullananlar, intihara eğilimli olanlar, hastalar, sakatlar, suçlular, yaşlılar gibi çeşitli grupları da kapsadığı belirtilmiştir. 1980'li yıllardan sonra sosyal dışlanma kavramına işsizliğin de eklenmesiyle, sosyal dışlanma kavramı neredeyse işsizlik kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

İşsizlik, çalışma hayatının en önemli ve zamanla içeriği en genişleyen sorunlarından biri haline gelmiştir. İşsizlik sadece iş akdinin feshi ile ortaya çıkan bir durum değildir. İşgücü piyasasına hiç giremeyenler, uzun süreli işsizler, ilk kez iş arayanlar, emek piyasasında vasıflarına uygun iş bulamayanlar, teknolojik yenilikler nedeniyle işsiz kalanlar, yeniden iş bulma olasılığı düşük olanlar işsiz kesimi meydana getirmektedir. İşsiz kesimin sosyal dışlanmadan etkilenme biçimi ve derecesi ise ülkelerin ekonomik gelişmişliğine, uyguladıkları iktisat ve sosyal politikalarına ve sorunlara olan yaklaşımlarına göre değişmektedir.

1. İşsizliğin Tanımı

Çalışma istek ve yeteneğinde olup da işsiz kalmak, başka bir ifade ile çalışma olanağı bulamamak insan yaşamı üzerinde derin iktisadi, sosyal ve psikolojik etkiler bırakan bir olaydır. Özellikle ücretli durumunda bulunan kimselerin işsiz kalmalarının sonuçları, her bakımdan çok daha ağırdır. Ancak çalıştığı yani bir işe sahip bulunduğu takdirde, kendisinin ve ailesinin geçim imkân ve araçlarını tedarik eden işçi için çalışma hakkı, yaşama hakkının adeta bir devamı niteliğindedir. Bunun içindir ki, çeşitli nedenlerin

* Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

etkisi altında ortaya çıkan işsizlikle mücadele bugünkü toplumların ve devletlerin en önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Öte yandan işsizliğe karşı ilgisiz kalmak ve işsizleri kendi haline bırakmak sosyal devlet anlayışı ile de bağdaşmamaktadır (Talas, 1976:105).

Genellikle işsiz dendiği zaman, kabiliyetsizliğinden dolayı bir meslek edinememiş ya da geçimsizliği sebebiyle iş bulamamış, boş vakit geçiren bir insan tipi akla gelmektedir. 19. Asırda geçerli olan bu telakki, artık çağımız dünyasında ve ülkemiz şartlarında pek geçerli değildir (Zaim, 1992:131).

İşsizliği kişi ve toplum bakımından olmak üzere iki şekilde tanımlamak mümkündür. Toplum bakımından işsizlik, üretken kaynakların tam kullanılmaması yani israfı anlamına gelmektedir. Hakikatten bir toplum içinde işgücü ulusal üretim kaynaklarından birini meydana getirir. Bu kaynağın bir bölümünün üretim dışı kalması, toplum bakımından bir kayıp hatta israftır (Talas, 1976:105-106).

Kişi bakımından işsizlik ise, çalışma istek ve yeteneğinde olduğu halde cari ücret haddinden iş bulamama durumu olarak tanımlanır. Buna göre, kişi açısından işsizlik durumunun varlığı için ilk olarak kişinin çalışma isteğinde yani iş arıyor olması, çalışma yeteneğine sahip olması, yani fiziksel ve zihinsel olarak çalışmasını engelleyecek bir sakatlığının bulunmaması ve piyasa yeteneğine uygun bir ücret getiren bir iş bulamaması gerekmektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:202). İşsizliğin kişi bakımından belirlendiği ekonomik anlam ise işten doğan gelirden mahrum kalmasıdır (Talas, 1976:106).

ILO'nun onadığı ve önerdiği işsizlik tanımı ise; “belirli bir gün veya hafta içinde, belirli bir yaşın üzerinde olup da aşağıdaki kategorilere giren herkes işsiz olarak kabul edilmektedir”.

- Bir işe girmeye hazır bulunan ve iş akdi sona eren ya da geçici şekilde kesintiye uğrayan, işi olmayıp ücretli bir iş arayan işçiler,
- Belirlenen zaman süresinde çalışmaya hazır olan (geçici hastalıklar hariç) ve ücretli iş talep eden, daha önce hiç bir işi bulunmayan veya işteki son durumu belli olmayan ya da çalışmayı bırakan kimseler,
- Hemen çalışmaya başlayabilecek durumda olan ve belirlenen zamanı takip eden tarihte yeni bir işe girmeye hazır bulunan, işi olmayan kimseler,
- Ücret ödenmeksizin, geçici ve belirsiz bir süre için çalışıp da işten çıkarılmış bulunan kimseler (Andaç, 2010:40-41).

DİE ise, “referans dönemi (tanımlanmış bir zaman dilimi) içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli veya ücretsiz olarak hiçbir işte çalışmamış ve böyle bir işle bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son 3 ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan 15 yaş ve üzeri yaştaki tüm kişileri” işsiz olarak tanımlamaktadır (DPÖ, 2012:7).

İşsizliğin tanımını bu şekilde yaptıktan sonra “işsizlik olgusunu açıklamaya yönelik yaklaşımlara” ve “işsizlik türlerine” değinmenin faydalı olacağı kanısındayız.

2. İşsizlik Olgusunu Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar

2.1. Neo-Klasik İktisat Teorisi

1929 büyük bunalımına kadar Neoklasik iktisadın hâkim olduğu dönemde işsizlik olgusu tamamen gönüllü bir sorun olarak görülmüştür. Neoklasik teori bir tam istihdam analizi olup, işsizlik sorunu sadece gönüllü bir işsizliktir. Tam rekabet varsayımı ile işgücü arzı ve talebi işgücü piyasasında karşı karşıya gelerek bir denge gerçek ücret düzeyi oluştururlar. Bu denge ücret durumunda, işgücü arzı işgücü talebine eşit olacağından (friksiyonel işsizlik bir yana bırakıldığında) bir işsizlikten söz edilemez. İşsizliği meydana getiren tek neden gerçek ücretin düşmesine engel olmaktır. Bu engeller olmadığı müddetçe (ki klasik görüşe göre serbest piyasanın işlerliği içinde gerçek ücretin düşmesine engel olacak bir durum yoktur) ekonomide geçici olarak görülebilecek işsizliği giderebilecek ve ekonomiyi tam istihdam seviyesinde tutacak olan kuvvetler olacaktır. Yani tam istihdama karşılık gelen gerçek ücret düzeyinde (denge durumu) çalışmak isteyen her işgücü iş bulabilmektedir. Fakat denge ücret düzeyinin üstünde bir ücret düzeyinde çalışma arzusunda olan kişiler iş bulamazlar ve bu kişiler gönüllü işsiz olarak tanımlanırlar. Neticede Neoklasik istihdam teorisi bir tam istihdam teorisidir ve bu durum, söz konusu teorinin neden daima tam istihdam durumunda olduğunu açıklamaktadır (Ataman, 1998:61).

2.2. Keynesyen Teori

1929 buhranından sonra piyasalarda işsizliğin sürekli bir hal alması ve klasik iktisadın tam istihdam varsayımı önemini yitirmeye başlaması (Özpinar vd., 2011:134) ve 1936 yılında İngiliz iktisatçı J. M. Keynes tarafından yayınlanan Keynes’in Genel Teorisi, işsizlik problemine bakış açısını değiştirmiştir. Keynes’in Genel Teorisi ile istihdam teorisine getirdiği en önemli yenilik Neoklasiklerden farklı olarak eksik rekabet koşullarını vurgulaması ve gönülsüz işsizlik problemine dikkat çekmesidir. Keynes kişilerin emek piyasasında cari ücret düzeyinde çalışmak isteseler bile iş bulamayacakları bir durumun da söz konusu olduğunu ifade etmekte, böylece gönülsüz işsizliği vurgulamaktadır. Keynes’in

işsizlik konusundaki temel görüşlerinden birisi de, işsizliğin toplam talep yetersizliğinden kaynaklanabileceğidir. Bu aşamada önemli olan nokta toplam talebin artırılmasıdır. Keynes'çi iktisatçılar işsizliğin giderilmesi için hükümetlerin kamu harcamalarını ve yatırımları artırarak, mali ve parasal araçlarını kullanmak suretiyle ekonomiye müdahale etmeleri gerektiğini dile getirmiştir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:204).

2.3. Marksist Teori

Yeni teorilere geçiş yapmadan önce Marksist teoride işsizlik sorununun nasıl ele alındığına da bakmakta yarar bulunmaktadır. Marksist teori "emek-değer" teorisi temellidir. Emek-değer teorisinde bir malın değeri, malın üretimi için gerekli toplam işgücü zamanı ve o malın üretiminde kullanılan üretim araçlarının içerdiği dolaylı işgücü ile bu araçları kullanarak malın üretimini sağlayan dolaysız işgücünden meydana gelmektedir. Dolaylı işgücü, bir malın üretiminde kullanılan üretim araçlarının miktarları ile bu araçların birim değerlerine bağlıdır. Bu sebeple, mallar birbirlerinin üretiminde üretim aracı olarak kullanıldığı ve süreçler arasında teknolojik bağımlılık ortaya çıktığı zaman, bir malın değeri, sadece o malın üretim koşullarına değil, o malın üretiminde dolaylı veya dolaysız olarak kullanılan bütün malların üretim koşullarına bağlı olacaktır. Bu koşullar üretim süreçlerinin mal ve işgücü girdi katsayıları ile tanımlanmakta ve değerler bu katsayılardan üretilmektedir (Akyüz, 1980:11).

Marksist teoriye göre işsizlik, nüfus ile ekonomik sistem arasındaki ilişkidir. Marks işsizlik problemini kapitalizmin içsel çelişkileri içinde ve dinamik bir analiz sürecinde ele almıştır. Bu bağlamda Marksist analizde birbiriyle ilişkili iki tip işsizlikten söz edilmektedir. Bunlardan ilki kapitalist üretim biçiminin (sürecinin) bir sonucu olarak tanımlanan ve yedek işsizler ordusu oluşturan teknolojik işsizliktir. Diğeri ise, yedek işsizler ordusu ile birikim ve birikime kaynak olan kârın azalması sonucunda ortaya çıkan işsizliktir (Bekiroğlu, 2010:25-26).

2.4. Yeni Teorik Yaklaşımlar

1970'li yıllara kadar işsizlik probleminin açıklanmasında genel olarak hâkim düşünce Keynesçi görüş olmuştur. Fakat bu yıllarda yaşanan işsizliğin açıklanmasında hem Neoklasik hem de Keynesçiler yetersiz kalmışlardır. Bu noktada işsizliği açıklayan hem Neoklasik hem de Keynesçi görüşlerin yeni yorumları gündeme gelmiştir. Bu konuda ileri sürülen birçok teori olmakla birlikte, burada örnek olması bakımından bahsedilecek teorilerden bir tanesi Neoklasik teori, diğeri ise Keynesçi teorisinin yeni yorumu olacaktır (Gündoğan ve Biçerli, 2004:204).

2.4.1. İş Arama Teorisi (Job Search Theory)

Neoklasik iktisat görüşünün bir uzantısı olarak kabul edilen iş arama teorisi (Gündoğan ve Biçerli, 2004:205), iş piyasasındaki bilgi aksaklıkları üzerinde durmaktadır. Şöyle ki, Neoklasik görüşe göre, bireyin işgücü piyasası içinde tam ve mükemmel bilgi sahibi olduğu ve bilgiye ulaşma maliyetlerinin olmadığı varsayılmaktadır. Gerçekte ise bilgi toplamanın iş ve işçi arayanlara bir maliyeti söz konusudur. Bu maliyet seçilen arama yöntemine, kişisel özelliklere, kişinin sahip olduğu sosyal ağların gücüne göre değişebilmektedir (Törüner ve Lordoğlu, 1991:49).

Bu teoriye göre işsizlik, işlere ilişkin bilgi toplama yani iş arama sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Öyle ise bu yaklaşımın işsizlik yorumu, daha iyi bir iş arama çalışmasıdır. İşsiz bir kişinin iş arama sürecinde işsizlik sigortası ve aile içi yardımlaşmalar gibi bir gelire sahip olması, iş arama süresini uzatan temel unsurdur. İşsiz kalan bireyin iş arama sürecindeki beklentileri ne kadar gerçekçi ise, bu süreç de o kadar kısa olabilecektir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:205).

2.4.2. İçerdekiler ve Dışarıdakiler Teorisi (Insider-Outsider)

A. Lindbeck ve D. J. Snower tarafından geliştirilen içerdekiler ve dışarıdakiler kuramı, heterojen emek piyasası bağlamında farklı sektördeki nispi ücret yapısını ve işsizliğin dağılımını açıklamaya yönelik bir kuramdır. Bu kuram içerdekiler ve dışarıdakiler olmak üzere iki türlü işçinin varlığını kabul etmektedir. İçerdekiler, istihdam edilen deneyimli işçilerdir. Bu işçilerin konumlarının; işe alma, yerleştirme, hizmet içi eğitim ve işten çıkartılma maliyetleri toplamı tarafından belirlendiği varsayılmaktadır. Deneyimli işçilerin değiştirilmesi işletmeye önemli maliyetler yüklemektedir. Dışarıdakiler işsizleri veya ikincil sektörlerde çalışmakta olan korumasız işçileri ifade etmektedir. Bu manada dışarıdakiler yani işsizler ücret düzeyi ve iş güvenliğine ilişkin dolaylı etkileri olan piyasayı temsil etmektedir. Dışarıdakiler içerdekilerin ücretleri artırdığında onların yerinde olmayı arzu etmektedirler, ancak bunu her zaman başaramazlar. Öyle ki, içerdekiler işgücü dönüşüm maliyetlerinin (işe alma, yerleştirme, işten çıkarma) oluşturduğu engeller nedeniyle açık rekabetten korunabilmektedirler. İşveren açısından dışarıdakini içerdekine dönüştürme maliyeti oldukça yüksektir (Öztürk, 2005:42).

3. İşsizlik Türleri

Esasında işsizlik türlerini gizli işsizlik ve açık işsizlik olmak üzere iki genel gruba ayırmak mümkündür.

3.1. Gizli İşsizlik

Gizli işsizlik herhangi bir üretim alanında işgücünün bir kısmının üretimden çekilmesi durumunda üretimde önemli bir azalma olmuyorsa gizli işsizlik söz konusudur. Gizli işsizlikte, açık işsizlikten farklı olarak kişinin bir işi vardır. Dolayısıyla kişinin teknik olarak işsiz olduğu söylenemez. Genellikle gizli işsizlik, az gelişmiş ülkelerin tarım ve kamu sektöründe görülmektedir (Güney, 2009:137)

3.2. Açık İşsizlik

Açık işsizlik; kişinin, çalışma gücü ve arzusunda olmasına rağmen piyasadaki cari ücret ve çalışma şartlarında iş bulamadığı durumu ifade etmektedir (Zaim, 1992:133). Açık işsizlik; yapısal, teknolojik, konjonktürel, mevsimlik ve arızı işsizlik olarak ortaya çıkmaktadır.

3.2.1. Yapısal İşsizlik

Üretim faktörlerinden birini oluşturan emek, piyasada oransal olarak fazlayken, diğer üretim faktörlerinden özellikle “sermaye” yetersiz ise bu oransızlık yapısal işsizliğe yol açmaktadır. İşgücü sayısının fazla olmasına rağmen, çalışılabilecek iş, işyerlerinin ve alanlarının az olması sebebiyle oluşan işsizliktir. Bu işsizlik türü, nüfus artışının daha fazla olması nedeniyle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde daha fazla görülmektedir (Öksüz, 2007:22-23).

Toplumların iktisadi, sosyal ve kültürel hayatındaki değişimler de yapısal işsizliği doğurmaktadır (Zaim, 1992:146). Bu bağlamda, tarımda makineleşmenin ortaya çıkması veya küçük işletmelerde elle üretilen ürünlerin yerine fabrika üretiminin tercih edilmesi gibi durumlar yapısal işsizliği ortaya çıkarmaktadır. Örneğin el tezgâhlarında üretilen halılar yerine fabrika halılarının tercih edilmeye başlanması tezgâhta halı üretimi yapan kişilerin işsiz kalmasına neden olacaktır. Yapısal işsizlik özellikle gelişmekte olan ülkelerde, tarımdan sanayiye, hatta sanayi bile atlanıp doğrudan hizmet sektörüne geçilmesi ile ortaya çıkarken; gelişmiş ülkelerde ise yapısal işsizlik teknolojik gelişme sonucu ihtiyaç duyulan yetişmiş işgücü talebinin karşılanamaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Güney, 2009:138).

3.2.2. Teknolojik İşsizlik

Üretim faktörlerinin en önemli ikisini teşkil eden “emek ve sermaye” arasında ikame ilişkisi vardır. Öyle ki, teknolojinin ilerlemesine paralel olarak, işgücünün yerini makine alabilir ve daha verimli yöntemlere geçilebilir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde sermaye birikimi arttıkça, bu birikimin getirdiği yeni üretim tekniklerinin eski üretim tekniklerinden daha çok sermaye-yoğun olduğu uygulamada görülmektedir. Öte yandan

yeni üretim tekniklerinde belli bir sermaye miktarı eskisinden daha az işgücü kullanımını gerektirdiğinden, işsizliği daha da artırabilmektedir. Yani, teknolojik ilerleme eskiden iş sahibi olan ya da öyle görünen kişilerin birer açık işsiz haline gelmesine neden olmaktadır. Bu durum, tüm ülkelerde görülmele birlikte, az gelişmiş ülkelerde söz konusu durum daha yoğun yaşanmaktadır. Teknoloji ve teknik bilgi kapasitesine sahip ülkeler, işsiz kalan işgücüne, oluşturulan yeni sektörler ile iş olanakları sağlayabilmektedir. Teknolojik işsizliğin hacmi, bir yandan makinenin emeğe ikamesine, diğer yandan işçilerin yeni yöntemleri bilmelerine bağlı olarak değişmektedir (Bozdağlıoğlu, 2008:48-49).

3.2.3. Konjonktürel İşsizlik

Konjonktürel işsizlik, piyasa ekonomilerinde ekonomik faaliyetlerin dönemsel dalgalanmalar göstermesinin bir neticesi olup, ekonominin gerileme dönemlerinde yükselmekte, ekonominin genişleme dönemlerinde ise toplam talebe bağlı olarak azalmaktadır. Konjonktürel işsizlik, dayanıklı mal üreten sanayi kollarında (çimento ve demir sanayi gibi) çok daha etkili olurken, dayanıksız mal üreten sanayi kollarında ise nispeten daha azdır. Bir ürünün tüketim süresi ne kadar uzarsa yani dayanıklılığı ne kadar artarsa, bunalım dönemlerinde işgücünün istihdam süresi de o oranda azalmaktadır (Gündoğan ve Biçerli, 2004:208).

3.2.4. Mevsimlik İşsizlik

Turizm, inşaat ve tarım gibi sektörlerde, üretim düzeyi ve buna bağlı olarak da işsizlik oranı mevsimsel olarak değişmektedir. Bu sektörlerde, üretimin mevsimsel olarak arttığı dönemlerde çalışan kişilerin önemli bir kısmı, izleyen dönemde işlerini kaybederler ve üretim düzeyi bir sonraki dönemde artana kadar işsiz kalırlar. Bu şekilde oluşan işsizliğe "mevsimsel işsizlik" denir. Gelişmiş ülkelerde mevsimsel işsizlik, genellikle mal talebindeki değişimlerden ileri gelmektedir. Söz konusu durum sınaî üretimin yapısı ile ilgilidir. Ekonomisi tarıma dayalı azgelişmiş ülkelerde ise mevsimsel işsizlik, gelişmiş ülkelerin aksine malın talebi ile değil malın arzı ile ilgili olup, üretimdeki mevsimsel değişimlerden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu durum tarımsal üretimin yapısı ile ilgilidir (Bozdağlıoğlu, 2008:48).

3.2.5. Arızı (Geçici) İşsizlik

Arızı (geçici) işsizlik, bir toplumda emek arz ve talebi arasında genel bir denge olduğu zaman bile işçilerin kısa süreli yer değiştirmesinden doğan bir işsizlik türüdür. Yani bir toplumda tam istihdam olsa dahi, diğer bir ifade ile iş isteyen işçi adedinden fazla açık iş bulunsa dahi, o toplumda işyerini değiştirmekte olan, hareket halinde kısa vadeli bir takım işsizler görülecektir. İşte bu işsizlerin toplamı bize arızı işsizlik miktarını verecektir. Zira çalışma ve çalıştırma hürriyeti olan bir çalışma hayatında işçilerin belirli

bir iş ve meslekten diğer bir işe geçerken çoğu zaman bir müddet işsiz kalmaları ihtimal dâhilindedir. Bu işsizlik, umumiyetle geçici bir zaman aldığı için arızı işsizlik şeklinde isimlendirilir (Zaim, 1992:149).

Esasında, hangi türü olursa olsun işsizlik, ekonomik sonuçlarının yanı sıra toplumsal sonuçları da olan bir sorundur. Öyle ki, işsizlik gelir yoksunluğu nedeniyle bir taraftan yoksulluğa yol açarken, diğer taraftan da sosyal-psikolojik etkileriyle sosyal dışlanmaya neden olmaktadır.

4. Kavramsal Olarak Sosyal Dışlanma

1980'li yıllardan itibaren dünyanın hemen her yerinde uygulanan yeni liberal politikalar derinleşen bir sosyal krize neden olmuştur. Öyle ki, tüm dünyada işsizliğin ve yoksulluğun artması öte yandan sosyal korumanın azalması geniş toplum kesimlerinin sosyal dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmuştur (Erdoğan, 2004). Sosyal dışlanmanın toplumda sosyal bölünme ve sosyal patlama tehlikesini artırması, ayrıca dışlanmaya neden olan mekanizmaların karmaşıklığı nedeniyle net bir çözüm yolunun geliştirilememesi, dışlanmayı günümüzde pek çok ülkenin en temel sosyal politika sorunu haline getirmiştir (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010:220).

Birçok araştırmacı sosyal dışlanma kavramının bir taraftan çok boyutluluğuna, diğer taraftan da sosyal dışlanmaya neden olan yoksunluğun önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Walker ve Walker, sosyal dışlanmayı bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan sivil, politik, iktisadi ve sosyal haklara bazı kişi ve grupların ulaşamaması (1997:8) olarak tanımlarken, benzer bir şekilde Arjen De Haan'da sosyal dışlanma kavramını entegrasyon karşıtı yani toplumun bir parçası olamama, toplumla bütünleşememe olarak ifade etmektedir.

Sosyal dışlanma çok boyutlu bir kavram olmasına rağmen De Haan kavramın iki boyutu üzerinde durmuştur. De Haan'a göre kavram ilk olarak "yoksunluğun" üzerinde odaklanmıştır. Söz konusu yoksunluk; iş, kazanç, konut, tüketim, eğitim gibi temel ihtiyaçların karşılanamaması olarak karşımıza çıkabilir. Yoksunlukta kişi aynı anda farklı pek çok şeyden (ekonomik, sosyal ve siyasal) mahrum kalarak sosyal dışlanmaya maruz kalabilir. De Haan'a göre sosyal dışlanma ikinci olarak da "ilişki ve süreç" üzerine odaklanan bir kavramdır. Böylece çoğu zaman insanlar birçok farklı şekilde ekarte edilebilir. Örneğin bir toplumdaki azınlık olarak ifade edilen kesimin kendi kimlikleri ile yaşayamamaları ya da bazı sendikaların kendi üyeleri dışında bulunan işgücüne, iş piyasasında tutunmaları için yardımcı ol(a)mamaları gibi (2000:26). Oysaki ortak bir mutabakat sonucunda şekillenen ve genel ahlâk kaidelerini içeren bir sosyal düzen içindeki bütün sosyal gruplar, karşılıklı hak ve vecibeler çerçevesinde birbirlerine karşı

sorumludurlar. Ancak böyle bir anlayış çerçevesinde sosyal bütünleşme temin edilerek (Seyyar, 2004) sosyal dışlanma bertaraf edilebilir.

De Haan'nın tanımına yakın bir tanımda Saraceno'dan gelmektedir. Saraceno'ya göre sosyal dışlanmanın iki önemli özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerin ilkinde bireyin çalışma hakkının elden alınması yer alırken, ikinci özellikte ise eğitim, sağlık, hukuk, politik gibi vatandaşlık haklarından mahrum olması yer almaktadır (2002:14). Böylece çalışma ve vatandaşlık haklarından yeterince yararlanamayanlar, sosyal düzenin dışına itilerek dışlanırlar.

Konu ilgili en kapsamlı çalışmalardan birini gerçekleştirmiş olan Silver ise dışlanmayı açıklayabilmek için üçlü paradigma geliştirmiştir. Söz konusu paradigmlar ise; dayanışma, uzmanlaşma ve tekelci paradigmalardır.

- Dayanışma Paradigması: "Fransız Cumhuriyet Düşünce Geleneği"ni takip eden yaklaşıma göre dayanışma paradigmasında, dışlanma birey ve toplum arasındaki ahlaki ve kültürel bağların zayıflaması hatta kopması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu paradigmda, bireysel, grupsal veya sınıfsal çıkarlardan daha ziyade toplumsal düzen için gerekli olan ahlaki ve normatif yapı önem arz etmektedir (1995:66).
- Uzmanlaşma Paradigması: Sosyal dışlanma, Anglo-Amerikan liberalizminin uygulanması neticesinde gerçekleşen uzmanlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Silver uzmanlaşmanın; emeğin bölünmesine ve farklı alanlarda ikame edilmesine neden olduğunu, bunun sonucunda da toplumsal farklılaşmayı artırarak, sosyal dışlanmayı gündeme getirdiğini ifade etmiştir (1995:67).
- Tekelci Paradigması: Silver, son paradigma olan tekelci paradigmasının; "Sosyal Demokrat Avrupa Geleneği"ne uygun olarak, sosyal dışlanmanın grup tekeliçiliğinin sonucunda ortaya çıktığını savunur. Daha çok Weber ve Marx'tan faydalanan bu yaklaşıma göre statü grupları, güç ilişkilerini ifade etmektedir. Sosyal dışlanma; sınıf, statü ve siyasi gücün etkileşimi neticesinde oluşmakta ve dışlanmışlara karşı içeridekiler kendini korumaya çalışmaktadırlar (1995:68).

Günümüzde ampirik çalışmalar yapılırken, genellikle dışlanma riski bulunan veya dışlandığı düşünülen; işsizler, niteliksiz emekçiler, fakirler, topraksızlar, okuma-yazma bilmeyenler, engelliler, bağımlılar, suçlular, tek ebeveynli aileler, çocuklar, diplomasız gençler, kadınlar, göçmenler, mülteciler, dinsel ırksal azınlıklar üzerinde durulur. Bu bakımdan, sosyal dışlanmayı üç paradigma çevresinde şekillendirmeye çalışmak oldukça zor gibi görünmektedir (Sunal, 2007).

5. Sosyal Dışlanma Kavramının Tarihçesi

Sosyal dışlanma kavramı ilk kez Fransa'da 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlamıştır (Sapancalı, 2005:59). Dışlanma terimini ilk defa kullanan kişi Fransa'da Chirac Hükümetinin sosyal işlerden sorumlu Devlet Bakanı Lenoir'dır. Lenoir, *Les Exclus: Un Français Sur Dix* isimli kitabında dışlanmışları Fransız ekonomisinin dayandığı temel ilkelerin uygulanması sonucu ortaya çıkan ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamayan kişiler olarak tanımlamış ve dışlanmışların sadece yoksul kişilerden oluşmadığını, bunun yanında çeşitli grupları da içerdiğini belirtmiştir (Şahin, 2009:17-18). Söz konusu grubun içerisinde fiziksel ve zihinsel engelliler, uyuşturucu kullananlar, intihara eğilimli insanlar, hastalar, sakatlar, suçlular, yaşlılar ve diğer "sosyal uyumsuzluk" içinde bulunan insanlar yer almaktadır. Fransa'da yaşayan insanların %10'unu oluşturan bu grup, endüstriyel toplum tarafından getirilen kurallara uyum sağlamakta da güçlük çekmişlerdir (Bombongon, 2010:5). Son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren bu gruplara işsizlerin eklenmesi 1980'li yıllarda gerçekleşmiş ve sosyal dışlanma işsizlik ve eşitsizlik olgularıyla açıklanmaya başlanmıştır (Çakır, 2002:84).

Ekonominin sürekli kötüye gitmesi ve eski refah devleti politikalarının sorunlarla baş etmekte yetersiz kalması nedeniyle, yeni politikaların geliştirilmesi gerektiği düşüncesi ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle, Fransa'da 1980'lerde "Mitterand Hükümeti" mevcut sosyal koruma programlarından yararlanamayanlar için sosyal bütünleşme amaçlı "asgari gelir desteği" programını başlatmıştır. Bu destek Fransa'da sosyal uyum hususunda hissedilen tehlikeyi önlemek amacıyla; dönemin sürekli işsizlik, gecekondulaşma, ihmalcilik, aile hayatında meydana gelen bozulmalar ve bunun gibi yeni ortaya çıkan sosyal problemlerle mücadele edebilmek amacıyla geliştirilmiştir (Şahin, 2009:18-19).

Sosyal dışlanma kavramı zamanla Kıta Avrupa'sındaki diğer ülkelerde özellikle İngiltere'de büyük ilgi görmeye başlamıştır. Ülke'de "Sosyal Dışlanma Birimi"nin kurulmasıyla sosyal dışlanma en önemli sosyal konulardan biri haline gelmiştir (Sapancalı, 2005:65). Ancak sosyal dışlanma kavramın İngiltere'deki kullanımı Fransız ulusal dayanışmacı paradigmalara dayanan sol kanatlı Fransız düşüncesinden farklı olarak, Anglo-Saxon liberal bireyselleşmeye dayalı bir düşünce temeline dayanmaktadır. Buna göre Fransa'da bu kavram toplumsal ve kültürel boyutta ele alınırken; İngiltere'de gelir dağılımı adaletsizliğine dayalı olarak iktisadi boyutta ele alınmıştır (Şahin, 2009:20). Sanayi devrimini gerçekleştirmiş ilk ülke olarak İngiltere yoksulluk açısından çok büyük sıkıntılar çekmiştir. Açlık ve sefalet içinde yaşayan insan sayısının artması, toplumsal uyumun sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmuş ve bu nedenle bir uzlaşma oluşturmak için devlet müdahalesi ve sosyal politika araçlarının geliştirilmesi gerekli olmuştur (Sunal, 2007).

Avrupa Birliği'nde ise, 1990'lı yılların başında, özellikle işsizlik oranının artmasıyla sosyal sorunların çoğalması sonucunda sosyal dışlanma kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Öyle ki, sosyal açıdan dışlanmış insanların artıyor olmasının, gelecekte Avrupa'daki siyasal, sosyal ve iktisadi birleşmeyi tehlikeye atacağı düşüncesinin yaygınlık göstermesiyle birlikte konuya eğilim artmıştır. Yoksulluğun toplumsal sorunları ifade etme konusunda dar bir çerçeve çiziyor olması ve sorunların bunun ötesinde daha derin boyutlarının bulunması sosyal dışlanma kavramının yoğun olarak kullanılmasını sağlamıştır. Fransız ekolündeki nispeten sosyal ve kültürel dışlanma ile Anglo-Saxon gelir eşitsizliği ve maddi dışlanma kavramlarının birleştirilmesi Avrupa Birliği sentezini oluşturmuştur. Bunun ötesinde Maastricht ve Amsterdam Antlaşmalarında da sosyal dışlanma ve bununla mücadele konusunda taahhütlerde bulunulmuş ve bu kavramla birlikte küskünlük, umutsuzluk, şiddet, uyuşturucu, ırkçılık, içe dönüklük, sosyal aşırılık konuları da gündeme gelemeğe başlamıştır (Sunal, 2007).

Amerika'da ise, zenciler ve hispanik göçmenlerin, hâkim kapitalist üretim-tüketim ve sınıf ilişkilerinin dışında olma durumunu tanımlamada "sınıf-altı" kavramı kullanılmıştır. Bu bağlamda Myrdal tarafından ilk defa 1963 yılında kullanılan sınıfı bile olmayan sınıf altı kitlesi, sadece uyuşturucu müptelası ya da çalışmak istemeyenleri kapsamamakta; ondan daha da geniş bir grubu yani işsizlik girdabına girmeye başlayanları da içermektedir (Özgökçeler, 2006:6-7).

Amerika'da bilindiği gibi liberal ekonomik düzenin bütün kuralları benimsenmiş ve serbest rekabet piyasaları altında, karlarını ve faydalarını maksimize ederken, masraflarını minimize eden bireyler ve şirketler sayesinde kaynakların adil bir şekilde dağıtılacağı ve bunun için de devletin doğrudan müdahalesinin gerekmediği düşünülmüştür. Bu görüşe göre, toplumdaki (eğer varsa) fakirliğin nedeni, iktisadi açıdan yapısal bir sorun değil, bireyin kendi davranışlarının bir ürünüdür denilmiştir. Oysa Myrdall artan işsizlik ve sanayileşmenin azalması üzerine konuya eğilmiş ve istihdamın azalmasını uygulanan iktisadi politikalara bağlamış ve bunun insanların çalışmayı istememek gibi bireysel bir tercihinden ötürü olamayacağını altını çizmiştir (Sunal, 2007).

Kısacası tüm dünyada gerek işsizliğin artması, gerekse işsizliğin uzun süreli bir nitelik kazanmasıyla, işsizler, işsizliğin en temel sonuçlarından biri olarak sayılan sosyal dışlanma olgusunun girdabına girmeye başlamışlardır (Erdoğan, 2004).

6. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri

Sosyal dışlanmanın en önemli nedeni olarak yukarıda da belirtildiği gibi işsizlik gösterilmekle birlikte; işsizlikle ilintili olarak yine küreselleşme süreci ve işgücü piyasaları, gelir dağılımının bozulması, sosyal korumanın yetersizliği, ekonomik ve sosyal eşitsizlik,

göç hareketleri gibi konularda sosyal dışlanmanın nedenleri arasında yer alan öncelikli konulardır.

6.1. Küreselleşme Süreci ve İşgücü Piyasaları

Küreselleşme neticesinde birçok alanda önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen, bu gelişmelerin faydaları evrensel boyutta eşit olarak dağıtılmamıştır. Küreselleşme sürecinde bazı ülkeler hızlı bir şekilde büyürken, gelişmekte olan bazı ülkeler kenara atılıp yoksullaştırılmıştır. Öte yandan küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve siyasal etkileri her geçen gün eşitsiz ve güvensiz bir ortamı beraberinde getirirken, (Şenkal, 2003:99-100) özellikle işgücü piyasaları üzerindeki olumsuz etkileri hissedilir derecede artmıştır. İşgücü piyasalarının değişmesine paralel olarak, küresel rekabet gayri resmi sektörleri tetiklerken, ücretleri de dejenerasyona uğratmıştır (United Nations, 2005). Bu bağlamda küreselleşen işgücü piyasasının sonuçlarına baktığımızda, üç önemli gelişmenin altını çizmek gerekmektedir. Bunlardan ilki işgücünde “kutuplaşma”, ikincisi “kuralsızlaşma” ve üçüncüsü de “ulusal devlet ve ulusal politikalarının emeği koruma gücünün azalmasıdır” (Koray, 2008:280-281).

- İşgücünün kutuplaşması, işgücünün kadın-erkek, örgütlü-örgütsüz gibi ayrımların haricinde daha derin bir ayrım içine girmesi anlamına gelmektedir. İşgücünde hemen her ülkede bu tür ayrımlar söz konusu olmuştur (Öztürk, 2000:73-74). Bu bakımdan eşitsizlik, kapitalist üretim biçiminin doğasındaki bir özellik olup, sadece küreselleşme süreci ile ortaya çıkmış yeni bir durum değildir. Ancak küreselleşme sürecinin getirdiği serbest rekabet, rekabet gücü olanlarla-olmayanlar arasındaki mesafenin çok daha fazla açılmasına neden olmuştur (Rodrik, 1997:31). Böylece küreselleşme; işgücünün küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde iki kutba doğru itilmesine sebebiyet vermiştir. Bir yanda bilgi, uzmanlık ve nitelik açısından gelişmiş ve küresel çapta çalışma olanağına sahip “elit” diyebileceğimiz bir işgücü bulunurken, diğer yandan niteliksiz ve giderek kendisine daha az ihtiyaç duyulan bir işgücü bulunmaktadır. Birincisinin özgürlük alanı son derece geniştir, çalışma koşulları tatmin edicidir. Diğerinde ise, istihdam olanakları ve çalışma koşulları giderek kötüleşmektedir. Böylece dünyada küçük ve elit bir işgücü için koşullar gelişirken, büyük bir kesim için ise istihdam şartları zorlaşmakta (Koray, 1997:22) ve sosyal dışlanma artmaktadır.
- İkinci önemli sonuç çalışma yaşamında kuralsızlaşma eğilimidir. Zaman içinde ve emeğin çetin mücadeleleri sonucunda kazanılmış olan haklar ve uygulamadaki kurallar, işgücü piyasasının küreselleşmesi sebebiyle esneklik adı altında giderek yerini, her duruma göre değişen kurallara veya farklı bir anlatımla kuralsızlaşmaya bırakmaktadır. Bu kurallar ya da kuralsızlıklar elit işgücü için

değişik ve olumlu olabilmektedir (Yıldız, 2007:8). Elit işgücünün çalışma koşulları, "insan kaynakları yönetimi" adı altında yürütülen çalışmalarla belirlenmekte, bu işgücüne sürekli eğitim adı altında yatırım yapılmakta, kalite çemberleri, toplam kalite uygulamaları, prim veya kar dağıtımı gibi uygulamalar söz konusu olmaktadır. Fakat bu işgücü için olumlu koşulların mevcudiyeti ve güvencesi, elde edilen haklara göre değil, işletmelerin karlılık ve gelişmelerine bağlı olarak belirlenmektedir (Koray, 1997:22).

- Küreselleşmenin emek için getirdiği üçüncü önemli sonuç ulusal politikaların emeği koruma noktasındaki işlevinin azalmasıdır. Küreselleşen işgücü piyasası karşısında ulusal politikalar önemli ölçüde gerileyip ve güç kaybederken, devletin görevi yeniden tanımlanmış bunun en önemli faturası da işgücüne çıkarılmıştır. Küresel rekabet nedeniyle emekten olduğu gibi ulusal devletten de emeği koruyucu politikalarından fedakârlık istenmiştir. Bu bağlamda emeğin ucuz olması, sosyal harcamalarının artmaması tam aksine azaltılması, özelleştirme ve iş uyumsuzluklarının azaltılması istenmiştir. Bu gerekenlerin sağlanabilmesi için de devletin açık ya da gizli bir biçimde emekten yana olan politikalarına son vermesi gerekmektedir. Böylece sosyal ve sendikal haklar giderek budanmakta ve bunun da adı "istikrar politikaları" olmaktadır. Ekonominin istikrarı, sermayenin özgürlük alanının genişletilmesine karşılık, emeğin var olma ve mücadele alanının daraltılması ile aynı anlama gelmektedir (Öztürk, 2000:74).

6.2. Gelir Dağılımının Bozulması

Toplumda dengesiz gelir dağılımı, genelde gelir eşitsizliği olarak ele alınmaktadır. Burada sözü edilecek eşitsizlik, bazen gelir eşitsizliğinin bir uzantısı olarak, bazen de politik ve sosyal uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizliktir (Doğan, 2000:247). Piyasa ekonomilerinin geçerli olduğu tüm ekonomik sistemlerde sistemin işleyişi bakımından temelde zaten bir gelir dengesizliği vardır. Ülkelerdeki gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk seviyesi ülkenin gelişmişlik düzeyi ile paralellik arz eder. Düşük gelirli ülkeler açısından zengin çok zengin, fakir ise çok fakir hale gelmekte ve çok zengin ile çok fakir arasındaki alan dengeli sosyal yapıya sahip olan gelişmiş ülkelerdeki gibi orta sınıf tarafından da doldurulamamaktadır (Han ve Kaya, 2002:15).

Ülke içinde yoksulluğun ölçülmesi konusunda kentsel ve kırsal kesimler bakımından farklar olacağı göz ardı edilmemelidir (Akalın, 2006:29). Temel ihtiyaçlarda fazla bir fark olmamakla birlikte, kentsel ve kırsal kesimde yaşayanların ihtiyaçlarını karşılama biçimi ve yardımlaşma ögesinin kırsal kesimde kendini daha çok hissettirmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun sosyal dışlanmaya dönüp dönüşmemesinde önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Sapancalı, 2001:128).

Yoksulluğun tanımlanmasında, beslenme, sağlık, içme suyu, eğitim gibi değişik insani ihtiyaçlarını ölçüt olarak değerlendirildiği “insani yoksulluk” yaklaşımı sosyal dışlanma bakımından daha açıklayıcı olmaktadır. İnsanca yaşam imkânlarından yoksun olmayı ifade eden insani yoksulluk; yeterli düzeyde beslenememe, sağlıklı içme suyuna sahip olamama, sağlık ve eğitim imkânlarından yararlanamama, evsiz kalma, okumayı ve uygun şekilde konuşmayı bilememe, herhangi bir iş sahibi olamama, gelecekte korkma, güçsüzlük ve özgürlüğün yetersiz oluşu anlamına gelmektedir (Sapançalı, 2001:128). Burada sosyal dışlanma riski bakımından en önemli nokta, bir birey ya da ailenin yoksulluk sınırının mutlak, göreceli ya da öznel karşılaştırmalarla belirlenmesi değil, yaşadığı toplumda asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamaması olmalıdır (Çakır, 2008:31-32).

6.3. Sosyal Korumanın Yetersizliği

Hastalık, analık, iş kazası, işsizlik, malulluk, yaşlılık ve ölüm gibi çeşitli riskler neticesinde kişilerin elde ettiği gelirinde tamamen ya da kısmen bir azalma söz konusu olabilir. Uluslararası Çalışma Örgütü sosyal korumayı bu gelirdeki menfi değişim neticesinde meydana gelen ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında, bireyleri korumak amacıyla toplum tarafından oluşturulan kamu tedbirlerinin tümü olarak tanımlamaktadır (Garcia ve Gruat, 2003:4).

Sosyal koruma mekanizmaları üç farklı kategori de gerçekleştirilebilir:

1. İstihdam ve gelir durumu ile ilgili olmaksızın belirli bir sosyal gruba sağlanan genel desteklerdir. Örneğin çocuk sahibi ailelere, çocukları için sağlanan destekler.
2. Bireyin istihdam edilme durumuna ve istihdam sırasında yaptığı katkıya göre değişen sosyal sigorta uygulamalarıdır. Bu bağlamda işsizlik sigortası, sakatlık maaşı ya da yaşlılık aylığı bu gruba girmektedir.
3. Genellikle ya yoksulluk sınırının altında olanlar ya da engelliler gibi özel gruplara dâhil olanlara sağlanan yardımlardır (Lindert, 2002:4).

Her ne kadar bu önlemlerin en gelişmiş halleri bile dışlanma tehlikesini tamamen bertaraf etmeye yetmese de, bu riski azaltması bile sosyal korumanın önemini bir kez daha göstermektedir. Sosyal koruma mekanizmaları, özelde kişilerin yararına iken; genelde ise toplumun çıkarına hizmet etmektedir. Bu nedenle sosyal koruma, toplumsal dayanışma kapsamında maddi güvence sağlamanın yanında ekonomik büyüme ve gelişme ile toplumsal barışa da katkı sağlamaktadır. Fakat çoğu ülkelerde bireyleri bu sosyal koruma mekanizmasının dışında bırakan birçok neden vardır. Sosyal koruma sisteminin çok gelişmemiş olduğu ülkelerde gelir sahibi olmayanlar, çalışma gücünden mahrum

olanlar ve çalışma fırsatlarına erişimde zorluk yaşayan gruplar; sosyal sigortalara katkı ödemedikleri gerekçesi ile sosyal korumadan yararlanamamakta ve sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Şahin, 2009:67-68).

6.4. Ekonomik ve Sosyal Eşitsizlik

Ekonomik ve sosyal adaletsizlikler birçok ülkede mevcuttur. Bu bağlamda ekonomik ve sosyal adaletsizliğin dört boyutu sosyal dışlanma şeklinde gerçekleşmektedir.

1. *Fırsat Eşitliğini Önleyen Etkenler*: Adil olmayan bir gelir dağılımı, eksik istihdam, yetersiz eğitim-sağlık hizmetleri, politik-kültürel faaliyetlere katılamama sosyal dışlanmayı tetikleyen etkenlerdir.
2. *Coğrafi Etkenler*: Bu bağlamda bir ülkede gerçekleşen köy-kent ayrımı ya da bölgesel ayrım bir kısım kesimleri sosyal dışlanmaya maruz bırakmaktadır.
3. *Sosyal Etkenler*: Yine toplumda sıkça dile getirilen etnik, din ve dil ayrımı söz konusu toplumda sosyal dışlanmanın bir diğer nedenidir.
4. *Ekonomik Etkenler*: Ülkenin az gelişmişliği bunun neticesinde de hane halkı gelirinin yetersizliği yine sosyal dışlanmayı tetikleyen en önemli nedenler arasında yer almaktadır (Doğan, 2000:250).

Bilindiği gibi dünyanın hemen her yerinde, çeşitli şekillerde karşılaşılabileceğimiz adaletsizlikler giderek büyümektedir. Toplumsal kurumlar ve düzenlemelerin birbirleriyle ilişki ve bağımlılık içinde olmaları nedeniyle sosyal yaşamın bir alanındaki eşitsizlik diğer alanlara da yansımaktadır. Örneğin işsiz bir kişinin bankadan kredi alamaması ve eğitim düzeyi düşük bir insanın iyi bir iş bulma imkânının çok az olması gibi (Bölükbaşı, 2008:44). Bu nedenle sosyal eşitsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, toplumsal huzursuzluğa neden olacağı için, eşitsizlikleri azaltmak ve geliri düşük olan kesimlerin gelirlerini ekonomik gelişmeye paralel olarak arttırmak son derece önem taşımaktadır (DPT, 2001:2).

6.5. Göç Hareketleri

Göç gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler açısından farklı biçim ve boyutlarda da olsa çok önemli bir sosyal dışlanma riski taşımaktadır (Sürüel, 2008:67). Göçe özellikle ekonomik krizler ve bunun neticesinde meydana gelen işsizlik neden olmaktadır (Mutluer, 2003:12). Göçmenlerin yeterli eğitim ve donanımı yoksa söz konusu göçmenler sosyal dışlanmaya göç nedeniyle çok daha hızlı bir şekilde maruz kalabilmektedirler (Casas ve Latta, 2004:60).

Göçmenlerin, göç ettikleri ülkede gerek lisan, gerekse kültürel ve sosyal farklılaşmalar nedeniyle bir yalnızlık duygusu içine itilmektedirler (Gönüllü, 1996:101). Yine bazı ülkelerde göçmen istihdamı, emek piyasasının ihtiyaçlarını karşıladığı, maliyetleri azalttığı ve ücretlerde bir baskı unsuru oluşturmadığı için işverenlerce tercih edilmektedir (Taran ve Geronimi, 2003:5). Ancak bu durum, çalışma şartlarının kötü, ücretlerin düşük ve işin ise güvenceden yoksun olmasından dolayı çalışacak yerli işçi sayısının azalmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Aydanoğlu, 2007).

7. İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkisi

Sosyal dışlanmaya yönelik birçok çalışmada sosyal dışlanma, doğrudan işgücü piyasası ile ilişkilendirilmektedir (Warren, 2005:304). Öyle ki, belli bir süre işsiz kalan makinelerin dahi, kısa bir zaman sonra demode hale geldiklerini düşünülürse, pek çok sorumluluğunun yanı sıra sosyal ve psikolojik özellikleri de bulunan insanın işsiz kalmasının, ne tür sonuçlar doğuracağı açık bir şekilde ortadadır (Özdemir vd., 2006:68).

İşgücü piyasasında istihdama katılıp katılmamak veya istihdama katılım şekli sosyal dışlanmayı belirlemektedir (Warren, 2005:304). Bu bağlamda sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları ile olan ilişkisi iki boyutta değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, istihdamdan dışlanma biçimindedir. Bunların içerisinde özellikle uzun vadeli işsizler önemli bir dışlanmışları oluşturmaktadır. Diğer ise, işgücü piyasası içinde ortaya çıkan sosyal dışlanmadır ki, bunlar ise sağlam olmayan, güvencesiz işlerde çalışanları kapsamaktadır (Akalın, 2006:34).

7.1. İstihdamdan Sosyal Dışlanma/ İşsizler

Medeniyetin başlangıcından itibaren insanoğlu, yaratılış özelliklerine bağlı olarak varlığını idame ettirebilmek amacıyla hem üretmek, hem de tüketmek zorunda kalmıştır. İnsanoğlunun üretim ve tüketim fonksiyonu değişik toplumlarda ve değişik dönemlerde farklı boyutlarda ortaya çıksa da, aksamadan devam ede gelmiştir. Üretim ve tüketim fonksiyonları ister istemez emeğin istihdamını ve aynı zamanda çalışmadığı veya çalışmadığı zamanlarda da işsizliği gündeme getirmiştir (Özdemir vd., 2006:67).

Sosyal ve ekonomik boyutları farklı olmasına karşın, ilkel toplumlardan sanayi ve hatta günümüz bilgi toplumlarına kadar istihdam ve işsizlik sorunu tüm toplumları en fazla meşgul eden sorun olmuştur. Fakat işsizliğin asıl etkisi 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan sanayi devriminden sonra görülmeye başlamış ve bu devrimden sonra (Özdemir vd., 2006:67) işsizlik, sosyo-ekonomik gelişme derecesi ne olursa olsun, hemen her ülkenin en önemli problemi haline gelmiştir (Özsağır, 2000:281). Önceleri batılı gelişmiş ülkelerde hızlı bir ekonomik büyüme meydana geldiğinden ve 1945-1975 yılları

arasında tam istihdama yakın bir istihdam seviyesine ulaşıldığından, işsizlik gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere nazaran daha sınırlı kalmıştır. Ancak, 1980'li özellikle de 1990'lı yıllardan itibaren işsizlik sadece gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir problem olmaktan çıkmış, gelişmiş toplumlarda da işsizlik yaygın bir hal almıştır (Özdemir vd., 2006:67).

Birleşmiş Milletler, 2005 Dünya Sosyal Durum Raporu'nda yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın olumsuz sonuçları arasında işsizlik konusunu ele almış ve özellikle gençlerin, yetişkinlere oranla üç kat daha fazla işsiz kalma riski ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir (United Nations, 2005). Yine Uluslararası Çalışma Örgütü raporlarında üstü örtülü ya da açık olarak işsizliğin küresel boyutta bir tehdit unsuru olduğuna dikkat çekilmektedir (Çolak, 2006:51).

Çoğu zaman sosyal dışlanma süreçlerinin anlaşılabilmesi için işgücü piyasası yapısının anlaşılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda; uzun süreli işsizler, ilk kez iş arayanlar, emek piyasasında vasıflarına uygun iş bulamayanlar, işletmeler tarafından sayısal esneklik sağlamak veya teknolojik yenilik getirmek amacıyla işten çıkarılanlar, yeniden iş bulma olasılığı düşük olanlar iş piyasasından dışlanmış kişileri oluşturmaktadır.

İşgücü piyasasına ilk defa girmek isteyen işsizler için, işgücü piyasasındaki yapısal işsizliğin varlığı, sosyal dışlanma sürecini çok daha fazla artıran bir unsur olarak karşımıza çıkarırken (Del Castillo, 1994:619), mevcut çalışanların işsiz kalmaları da emeğin israfına neden olmakta ve kişinin üretken kapasitesini etkileyerek onun verimliliğini düşürmektedir. Özellikle uzun süreli işsizliğe bağlı olarak kişilerin sahip oldukları mesleki özelliklerin aşınması ve bu eski becerilerin yeniden kişiye kazandırılabilmesi hem bireye hem de ekonomiye önemli maliyetler yüklemektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:202). Çünkü işsizlik salt emek talebinin emek arzını karşılamaması değildir. Yani emek arzının emek talebine eşit olması işsizlik olgusunu ortadan kaldırmaz. İstihdamın gerçekleşebilmesi için emek arzının, talep edilen işgücü niteliklerini taşıması gerekir. Aksi halde istihdam gerçekleşmez (Zaim, 1997:132) ve doğal olarak işsizlik söz konusu olur. İşsizlik neticesinde de üretim faktörlerinden biri olan emeğin eksik veya hiç kullanılmamasından kaynaklanan üretim kaybı baş gösterir. Üretim kaybı; milli gelirin azalmasına, milli gelirin azalması yatırımların azalmasına, yatırımların azalması da (Özdemir vd., 2006:67) tekrar işsizliğin ve sosyal dışlanmanın artmasına neden olarak kısır bir döngü meydana getirir.

İşsizliğin özellikle onu yaşayan birey ve ailesi açısından önemli sosyal dışlanmışlık doğurduğu bir gerçektir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:201). Uzun süreli işsizler artık ne kendilerinin nede ailelerinin gereksinimlerine cevap veremez duruma gelirler (Del Castillo, 1994:619). Bu durumdan da en çok iş piyasası dışına itilen bireylerin çocukları etkilenir (Brooks ve Duncan, 1997:55).

Öyle ki, ebeveynlerinin işsizliği nedeniyle söz konusu çocuklar sağlık hizmetlerden gereği gibi yararlanamamanın yanında (DFID, 2005:5) ayrıca yeterli eğitim alma, yabancı dil öğrenme ve akabinde de başarılı bir kariyer yapma gibi fırsatların önemli bir bölümünü kaçırmaları (Dailey, 2007). Hatta maddi imkânsızlıklar nedeniyle birçok işsiz aile, çocuklarının temel eğitimlerini bile karşılayamaz hale gelebilir (Aktan ve Vural, 2008:8).

Kişinin iş piyasasından dışlanması doğal olarak kendisini de olumsuz olarak etkiler. Öyle ki, bir işte çalışmak, kişinin kendisine olan güvenini artırmakta ve topluma olan aidiyet duygusunu güçlendirmektedir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:201). İşsiz kalan birey sadece sigorta, emeklilik, sağlık gibi ekonomik fırsatlara erişimden mahrum kalmaz, bunun yanında toplum hayatına katılım gibi sosyal faaliyetlere erişimden de mahrum kalır (Sen, 2000:20). Söz gelimi işgücü piyasasından dışlanmakla kişi; iş arkadaşlarıyla olan sosyal ilişkilerinden, iş yerindeki sosyal yaşamın uyarılarından ve sosyal çevreyle olan bağlarından koparak, bir yaşam ifadesi ve bir şeyler yapma ihtiyacının yeri olarak işteki meşguliyetini yitirir ve topluma faydalı olma, işe yarama duygusunu kaybeder. İşsiz kalan birey ayrıca çalışma hayatının dışında olduğu için zaman duygusunu ve buna bağlı olarak düzen algısını da kaybeder. Bireysel ve sosyal mesleki perspektifleri zamanla yok olur. Böylece işsizlik dönemlerinde kazanılan alışkanlıklar nedeniyle çalışma ortamı artık bu kişiler için oldukça sıkıcı hale gelebilir. İşsiz birey, yeniden çalışmaya başlasa bile işine karşı daha güvensiz olabilir. Güvensizlik, gerginlik ve sıkılmışlık bir araya gelerek bireyin depresyona girmesine ve toplum dışına itilmesine neden olabilir (Şenol, 2010:83-84).

İşgücü piyasasından uzaklaşan kişiler zamanla çevresindeki insanlar ile arkadaşlık ve komşuluk bağlarını da koruyamaz hale gelirler. Gittikçe marjinalleşen bu insanlar, topluma da yabancılaşırlar. Böylece insan hayatına yaraşır onurlu bir hayat şekli geliştiremezler. Toplumu ile yabancılaşan işsizler, kendilerini yalnız, güçsüz, başıboş, sahipsiz ve mutsuz hissederler. Bu psikolojik durum da olanlar, süreç içinde yaşadıkları sistemin ve toplumun kültürel ve manevî değerlerine ilgisiz ve hatta düşman olabilirler. Kişilerin, içinde yaşadıkları toplumun millî ve manevi değerlerinden uzaklaşmaları sonucunda, ülkede ciddî anlamda sosyal patlamalar meydana gelmese de, bireysel ve toplumsal bazda biçimlenen kısmî çözümlenin neticesinde bireysel bir tezahür olarak "marjinal insan" tipi ortaya çıkabilir. Toplumun sosyal yapısına entegre olmakta güçlük çeken böyle bir insan, son tahlilde derin psiko-sosyal problemleriyle kötü alışkanlıklara yollara düşebilir (Seyyar, 2004). Hatta yaşadığı sosyal dışlanmışlık ile klinik hastalıklara da maruz kalabilir (Sen, 2000:20), uzun süreli işsizlik neticesinde işsiz kalan kişiler, ruhsal bunalımlara girerek hayatlarına son verebilirler (Sen, 1997:161).

William Beveridge, "Full Employment in a Free Society" adlı ünlü eserinde, işsizliğin oluşturduğu en büyük olumsuzluğun kaybedilen maddi refah ve fiziksel etkileri değil, meydana getirdiği kin, nefret ve korku ortamı olduğunu belirtmiştir. Beveridge'e göre

işsizlik, işsiz kalan kişide faydasız, işe yaramayan bir insan olduğu hissini oluşturur. Aynı zamanda işsizlik, insan hayatına korkuyu getirir ve korkudan da nefret doğar. İşsiz kalarak ailesinin tüm gelir kaynağı kesilen kişiler, çoğu zaman yasal olmayan yollara başvurmakta ve bu da toplumdaki suç oranlarını artırmaktadır. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre, Amerika'da 1980-1990 yılları arasında işsizlik ve suç işleme eğilimi arasında pozitif bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca işsizlikle; alkolizm, aile içi şiddet ve boşanma gibi sosyal sorunlar arasında bir ilişkinin varlığından da söz edilebilir. Yine Amerika'da işsizliğin sonuçları konusunda Utah Üniversitesi'nde Mary Merva tarafından yapılan (1976-1990 döneminde seçilmiş 30 büyük şehri kapsayan) bir araştırmanın sonuçları oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu sonuçlara göre, ulusal işsizlik oranındaki her %1'lik artış; cinayet oranlarının %6,7, ateşli silahlarla vurulma sonucu ölümlerin %3,1, ölümcül kalp hastalıklarının %5,6 ve intiharların da %3,4 oranında artmasına sebep olduğu tespit edilmiştir (Gündoğan ve Biçerli, 2004:202).

Görüldüğü üzere bireyleri ve sosyal bünyeyi tahrip eden işsizliğin, sosyal dışlanmışlık açısından derin etkileri söz konusudur. Ancak bu durumun tek sebebi çalışma hayatından dışlanmışlık değildir. Çalışma yaşamında olup da yine benzer şekilde sosyal dışlanmışlığa maruz kalan çalışan yoksullar da mevcuttur.

7.2. İstihdamda Sosyal Dışlanma / Çalışan Yoksullar

İstihdamın yüksek olması, işsizliğin düşük olması bir ülkede işsizliğe bağlı sosyal dışlanma olasılığının düşük olduğu anlamına gelmez. Çünkü yoksullar, günlük yaşamlarını sürdürebilmek için her işi kabul etmek durumunda kalmışlar. Hatta pek çok yoksul, formel sektördeki sürekli ve görel olarak güvenceli işlerde istihdam olanağına sahip olmadıklarından dolayı, önlere çıkan ve/veya görel olarak daha kolay elde edebildikleri, düşük ücretli, süresiz ama günü kurtaran işleri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Bir iş sahibi olmak her zaman, yoksulluktan kurtulmak anlamını taşımadığından dolayı, uygun olmayan, sağlıksız ortamlarda, çoğu zaman iş güvencesinden yoksun işler, onları "çalışan yoksul" konumuna düşürmüştür. Genellikle yoksul aile ortamında yetişen, gerekli mesleki eğitime sahip olmayan dolayısıyla da uygun iş bulmakta güçlük çeken bu insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Işık, 2011:111).

Bu bağlamda tele-çalışma, part-ime çalışma, çağrı üzerine çalışma, iş sözleşmesi olmadan çalışma gibi geçici istihdam biçimlerini içeren standart dışı yeni istihdam şekilleri işgücü piyasalarından dışlanma anlamında önemli sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Hakikaten bu yeni istihdam biçimleri pek çok ülkede eşit ağırlıkta gelişme göstermese de dünya çapında yaygınlık kazandığı bir gerçektir (European Commission: 2004:63). Özellikle kayıt dışı ekonomi ile bağlantılı olan kayıt dışı istihdam, günümüzde tüm ülkelerin en önemli ekonomik ve sosyal sorunlarından birisidir. Son zamanlarda, küresel

rekabetin artması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber kayıtdışılığı da içinde barındıran üretimde esnekliğin artması ve buna bağlı olarak resmi olmayan işgücü piyasasının toplam işgücü içinde önemli oranlara ulaşması, kayıtdışı istihdam sorununun büyümesini tetiklemektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2009:7). Esasında söz konusu emek sahipleri, işgücü piyasasında istihdam ediliyor gibi gözükürken, gerçek istihdamın dışında bırakılmışlardır. Böylece kayıtdışı olarak istihdam edilen bu işgücü, gerek maddi olarak, gerekse sosyo-psikolojik olarak dışlanmaya maruz bırakılmaktadırlar (Bhalla ve Lapeyre, 1999:76).

Güvencesiz ve korunmasız olan bu işgücü için, gelir ve ilişkiler açısından olmak üzere iki yönlü sosyal dışlanma ele alınabilir. Gelir yönüyle bakıldığında, işletmelerin artan küresel rekabet ortamında işgücü maliyetlerini düşürme eğilimlerinin sonucu olarak geliştirilen bu tür eğreti istihdam biçimlerinin, işgücünün elde ettiği ücret gelirinden önemli ölçüde gerilemelere neden olduğu görülmektedir. Böylece ücretlerin gerilemesinin sonucu olarak insanlar çalışıyor olmalarına rağmen, yoksulluk sınırı altında yaşayıp gelir yoksunluğu çekmektedirler. Kayıt dışı ekonomi içinde çalışanlar, daha uzun süre çalışma karşılığında oldukça düşük miktarlarda gelir elde etmektedirler. Bu bağlamda “endüstri devriminin” gerçekleştiği dönemde karşılaşılan “çalışan yoksullar” kavramına yeniden dönülmekte ve insanlar çalıştığı halde toplumsal sistemin dışında kalabilmektedirler. Ayrıca düşük ücretli güvencesiz işler, kararsız bir istihdam, işini kaybetme riski ile evlilik ve aile başarısızlıkları, sosyal ilişki yetersizlikleri arasında karşılıklı güçlü bir bağlantı söz konusudur. Bu durumda güvencesiz istihdam ile sosyal dışlanma arasındaki ilişki boyutu ortaya koymaktadır. Düzensiz ve güvencesiz bir işte çalışanlar arasında ayrılmaların, boşanmaların daha çok olduğu, aile içi bağların zayıfladığı, sosyal faaliyetlere katılımın düşük olduğu ve arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinin zayıfladığı belirlenmiştir. Böylece uzun süreli işsizlik ya da kayıt dışı eğreti istihdam bireyler için maddi olduğu kadar, gayri maddi konularda da yoksunluğuna neden olabilmektedir (Şenol, 2010:79-80).

Dolayısıyla istihdam edilmiş olmak, dışlanmayı engelleyen bir yaklaşım olarak ifade edilemez. Bu bağlamda çalışanların ücretlerinin düşüklüğü, çalışma koşullarının kötü ve yetersiz oluşu ve devamlılık arz etmeyen istihdam dışlanmış birey ve grupların ortaya çıkışında önemli etkenler olarak değerlendirilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, ekonomik dışlanmayı engelleyen bir faktör olarak insanın onuruna yakışan ve düzenlilik gösteren bir gelire sahip olmasıdır (B.Yıldız, 2007:12).

ILO bu tür istihdam şeklini “insana yakışır iş”, kavramı ile açıklamaktadır. İnsana yakışır iş, bireylerin çalışma ve istihdam haklarına, iş sağlığı ve güvenliği koşullarına, sosyal güvenlik imkânlarına, sendikalar ve diğer temsil-katılım mekanizmaları aracılığıyla kendilerini ifade etme haklarına atıfta bulunan genel bir kavramsal çerçeveyi nitelemek

üzere kullanılmaktadır. İnsana yakışır işin dört özelliği vardır. Bunlar; istihdam, sosyal güvenlik, çalışma yaşamına ilişkin temel haklar ve sosyal diyalogdur. İnsana yakışır iş, ancak bu özelliklerin birlikte varlığı ve karşılıklı etkileşimiyle işlevsel hale gelmekte; bu unsurlardan birinin eksikliği halinde, işin insana yakışır olma özelliğini de ortadan kaldırmaktadır. İnsana yakışır iş, günümüzde tüm bireyleri ilgilendiren küresel bir gereksinim ve talep haline gelmiştir. Kuskusuz bu gerçeğin gerisinde de insana yakışır işin, ekonomik ve sosyal sürdürülebilir kalkınmanın sağlanarak yoksulluğun ortadan kaldırılması, sosyal katılım, sosyal barış ve sosyal bütünleşmenin sağlanması gibi çok yönlü ve geniş amaçlarının bulunması ve ayrıca bu amaçların tümüne birden hizmet etmesi bulunmaktadır (Işığışık, 2009:328).

SONUÇ

Gelişmiş ülkelerde 1945-1975 yılları arasında tam istihdama yakın bir istihdam seviyesine ulaşıldığından, işsizlik ve sosyal dışlanma gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere nispeten daha sınırlı kalmıştır. Fakat 1980'li yıllardan itibaren işsizlik ve sosyal dışlanma, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü bir problem olmaktan çıkmış, gelişmiş toplumlarda da yaygın bir problem olarak yerini almıştır.

Sosyal dışlanmaya yönelik gerçekleştirilen pek çok çalışmada sosyal dışlanma, doğrudan işgücü piyasası ile ilişkilendirilmektedir. Sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları ile olan ilişkisini iki boyutta ele alınabilir. İlki, istihdamdan dışlanma yani işsizliktir. İşsizlik, kişinin hem kendisi hem de ailesi açısından pek çok olumsuz sonuçlar doğurduğu bir gerçektir. İşsizlerde işsizlik nedeniyle endişe, karamsarlık, depresyon hatta intihar vakaları, mesleki bilgi ve becerilerde zamanla erime, aile yaşamında çözümler, sosyal kültürel değerlerde gerileme, içinde bulunduğu toplumdan uzaklaşma gibi pek çok olumsuzluklar da meydana gelebilir.

Bir diğeri de istihdam halinde iken dışlanmadır. Bir ülkede istihdamın yüksek olması her zaman işsizliğe bağlı olarak gerçekleşen sosyal dışlanmanın düşük olduğu anlamına gelmez. Özellikle işsizliğin yüksek olduğu yerlerde işsizler, yaşamlarını idame ettirebilmek için düşük ücretli, güvencesiz her işi kabul etmek durumunda kalabilirler. Dolayısıyla herhangi bir işte istihdam edilmiş olmak sosyal dışlanmayı engelleyemeyebilir. Burada önemli olan elde edilen gelirin insanın onuruna yakışan ve düzenlilik arz eden olmasıdır.

Kısacası zamanla işgücü piyasalarının değişmesine paralel olarak, küresel rekabet gayri resmi sektörleri tetiklerken, ücretleri geriletmiş, işsizliği artırmış, sosyal korumayı azaltmış ve böylece toplumun büyük kesimin sosyal dışlanmaya maruz kalmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Mehmet (2006). *Yoksulluk, Sosyal Dışlanma ve İşsizlik Sarmalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ANDAÇ, Faruk (2010). *İşsizlik Sigortası*, Ankara: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Eğitim Yayını.
- ATAMAN, Berrin Ceylan (1998). "İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar", *AÜ SBF Dergisi*, C. 53, S. 1, s. 59-72.
- AKYÜZ, Yılmaz (1980). *Emek-Değer Teorisi ve Nitelikli İşgücü Sorunu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:441, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/068.pdf>.
- AKTAN, Coşkun Can ve İstiklal Yaşar VURAL (2002). "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri", *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İş Federasyonu Yayınları.
- BEKİROĞLU, Cemil (2010). *Türkiye'de İşsizlik Sorununun Çözülmesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BOZDAĞLIOĞLU, E. Yasemin Uyar (2008). "Türkiye'de İşsizliğin Özellikleri ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.20, s.45-65.
- BHALLA, Ajit S. and Frederich LAPEYRE (1999). *Poverty and Exclusion in a Global World*, London: MacMillan Pres Ltd.
- BROOKS, Jeanne and Greg J. DUNCAN (1997). "The Effect of Poverty on Children", *The Future of Children*, Vol. 7, No. 2, p. 55-71.
- ÇAKIR, Özlem (2002). "Sosyal Dışlanma", *DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 3, s. 83-104.
- ÇAKIR, Özlem (2008). "Türkiye'de Kadının Çalışma Yaşamından Dışlanması", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 31, s.25-47.
- ÇOLAK, Ömer Faruk (2006). "Küresel İşsizlik, Avrupa İstihdam Stratejisi ve Türkiye", *Mercek Dergisi*, C. 11, S. 42, s. 50-57.
- DEL CASTILLO, Isabel Yopez (1994). "A Comparative Approach to Social Exclusion: Lessons From France and Belgium", *International Labour Review*, 133, No: 5-6, p. 613-633.
- DOMINADOR Bombongan, Jr (2010). "The Concept of Social Exclusion: An Overview", (Çev. Senem BURKAY), *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, S. 3, p. 1-27.
- DFID (2005). *Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion*, UK: Published by Department for International Development.
- DAILEY, Andrea (2007). "Education Plays a Key Role in Poverty", <http://eesc.orst.edu/agcomwebfile/edmat/html/em/em8743/part2/educationplays.html>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- DPT (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

- DPÖ (2011). Ekim 2011 Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, <http://www.devplan.org/lsgucu/2011.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- DE HAAN, Arjan (2000). "Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation", *Studies in Social and Political Thought*, Issue 2, p. 22-40.
- DOĞAN, İsmail (2000). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, İstanbul: Sistem Yayınları.
- ERDOĞDU, Seyhan (2004). "Sosyal Politika'da "Avrupalı" Bir Kavram: Sosyal Dışlanma", *Çalışma Ortamı Dergisi*, S. 75, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=38>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- EUROPEAN COMMISSION (2005). *Industrial Relations in Europe 2004*, Belgium: International Publications, Paper 3.
- GARCIA, A. Bonilla and Gruat, J.V. (2003). *Social Protection, Version 1.0*, Geneva: International Labour Office.
- GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI (2009). *Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010)*, Ankara: Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın No: 87.
- GÜNDOĞAN, Naci ve Kemal BİÇERLİ (2004). *Çalışma Ekonomisi*, Eskişehir: T.C Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1465.
- GÖNÜLLÜ, Müzeyyen (1996). "Dış Göç", *PA. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 92-106.
- GÜNEY, Alptekin (2009). "İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri", *Kamu-İş Dergisi*, C.10, S.10, s.135-159.
- HAN, Ergül ve A. Ayşen KAYA (2002). *Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika*, Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa.
- İŞİK, Sevgi (2011). "Yoksulluğun Bir Başka Boyutu: Çalışan Yoksullar Amerika, Avrupa Birliği, Kanada ve Türkiye Örnekleri", *TUHİS Dergisi*, C. 23, S. 2-3, Kasım 2010/Şubat 2011, s.111-136.
- İŞİĞİÇOK, Özlem (2009). "Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 56 (2009), s.307-331.
- KORAY, Meryem (2008). *Sosyal Politika*, İstanbul: İmge Kitapevi.
- KORAY, Meryem (1997). "Küreselleşme İlerlerken Gerileyenler: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset," *İktisat Dergisi*, S. 369, s.17-27.
- LINDERT, Kathy (2002). *Survey of Social Assistance in OECD Countries*, World Bank.
- ÖZGÖKÇELER, Serhat (2006). *Sosyal Dışlanma Sorunsalı ve Engellilerin Sosyal Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZGÖKÇELER Serhat ve Doğan BİÇKİ (2010). "Özürümlerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar", *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu*, <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/ozgokcer.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

- ÖZTÜRK, Nurettin (2000). "Küreselleşme Sürecinin İstihdam ve Ücretler Üzerindeki Etkileri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30. Kuruluş Yılı Özel Sayısı, s. 69-84.
- ÖZSAĞIR, Arif (2000). "Küresel İşsizlik Krizi ve İşsizlikle Mücadele Politikaları", *Sosyal Siyaset Konferansları 43-44. Kitap*, s. 281-312.
- ÖZDEMİR, Süleyman ve Diğerleri (2006). *İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ'lerin Desteklenmesi*, İstanbul: İTO, Yayın No: 2006-24.
- ÖZPINAR, Şansel ve Diğerleri (2011). "Türkiye'de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000-2010)", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 3, No 2, s.133-142
- ÖZTÜRK, Nazım (2005). "Ücret Kuramında Yeni Yaklaşımlar", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7/1, s. 29-49.
- ÖKSÜZ, Davut (2007). *İşkur'un İşe Yerleştirme Hizmetleri, Özel Sektör Üzerinde Etkisi ve Etkinliğinin Artırılması*, Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- RODRİK, Dani (1997). "Has Globalization Gone Too Far?", *California Management Review*, Vol. 39/3 (Spring), p. 29-53.
- SARACENO Chiara (2002). *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*, Columbia: Institute for Child and Family Policy at Columbia University Press.
- SAPANCALI, Faruk (2005). "Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri", *Çalışma ve Toplum*, S. 6, s. 51-106.
- SAPANCALI, Faruk (2001). "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 2, s. 115-141.
- SEYYAR, Ali (2004). "Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele", *Köprü 3 Aylık Fikir Dergisi*, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=642>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- SEN, Amartya (2000). *Social Exclusion: Concept, Application, and Scrutiny*, Social Development Paper No: 1, Manila: Asian Development Bank.
- SEN, Amartya (1997). "Inequality, Unemployment and Contemporary", *Europe International Labour Review*, Vol. 136, No. 2, p.155-171.
- SILVER, Hilary, (1995). "Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion", *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (Eds: Gerry Rodgers vd.), Geneva: International Institute for Labour Studies, p. 57-80.
- SUNAL, Onur (2007). "Soysal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar", *Sosyal Politika Fışek Enstitüsü*, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=65>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- SÜRÜEL, Tolga (2008). *Göç ve Sosyal Dışlanma İlişkinin Sosyal Politika Açısından Analizi (İstanbul-Sultanbeyli Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- ŞAHİN, Tijen (2009). *Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi*, Yayınlanmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- ŞENKAL, Abdülkadir (2003). "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri", *İ.Ü. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi 45. Kitap*, s. 97-126.
- ŞENOL, Esin (2010). *İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TARAN, Patrick A. and Eduardo GERONIMI (2003). *Globalization, Labour and Migration: Protection is Paramount*, Geneva: International Migration Programme-ILO.
- TALAS, Cahit (1976). *Sosyal Ekonomi*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- TÖRÜNER, Mete ve Kuvvet Lordoğlu (1991). *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- UNITED NATIONS (2005). "The Inequality Predicament: Report on the World Social Situation" www.ilo.org/public/english/region/ampro/cinterfor/news/ing_05.htm, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- WARREN, Jon (2005). "Disabled People, the State and Employment: Historical Lessons and Welfare Policy", (Eds. A. Roulstone and C. Barnes), *Working Futures? Disabled People, Policy and Social Inclusion*. Bristol: The Policy Press.
- WALKER, Alan ve Carol WALKER (1997). *Britain Divided: The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*, London: Child Poverty Action Group.
- YILDIZ, Uğur Burç (2007). "Avrupa Birliği'nde İşsizlik ve Sosyal Dışlanma", *Pusul*, S. 31, s. 11-16.
- YILDIZ, Deniz. (2007). *Sendikalarda Kadın Disk Tekstil İşçileri Sendikası Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZAIM, Sabahattin (1997). *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Filiz Kitapevi.